

Enne kui Raplast sai linn

Siiri Estrik-Abel

Enne kui Raplast sai linn

2018

Minu Rapla - Kodilast vaadatuna

2018.a alguses jõustunud karm haldusreform, mis pool Eestit ümber muutis või kuhugi „Lääneranda uhtus“, minu kodukohta ei puutunud. Meil oli siin „haldusreform“ viimati 1891, mil Kodila (mõisa)vald Raplaga ühendati. Rapla kihelkonna Rapla valla elanikuna olen juba väga mitmendat põlve „kohalik“. Kui keegi kaugemalt inimene küsib, kus elan, on vastus lühike - Raplas. Mulle meeldib, et „Raplamaa“ võib sealjuures täitsa ära jätta. Rapla alevi/linnas olen käinud koolis ja tööl ning teinud mitmed rõõmsad ja kurvad „perekonnatoimingud“, muust rääkimata.

Tõele au andes pean aga märkima, et kuigi Raplas, olen kirjade järgi 1952.a sündinud hoopis Tallinna oblastis ja registreeritud on see fakt Hagudi külanõukogus! Oli teatud lühike periood, mil nimetatud haldusüksused kellegi suval eksisteerisid. Selleks ajaks aga, kui minu isiklikud mälestused algavad, oli Rapla juba „oblastist pääsenud“ ja meie külanõukogu põlises Rapla vallamajas Uuskülas.

Selles Hagudi-asjas võis ju isegi mingi iva sees olla. Nimelt on Kodila rahvale kõige lähem raudteejaam just seal ja pikka aega oli see nagu värav laia maailma. Linna minna (Tallinna, muud see „linna“ siin ei tähenda) sai ainult „otse ja hobusega“ või rongiga Hagudist. Sealt sai mugavalt sõita ka näiteks Märjamaale, Vigalasse ja Virtsu...Bussiühenduse loomisega need asjad 50ndate aastate lõpus - 60ndate alguses meie jaoks muutusid.

Esimesed mälestused

Esialgu oli Rapla lapse jaoks veel väga kaugel. Ema töötas Tarbijate Kooperatiivi Tööstuskombinaadi Silmkoetööstuse kodukudujana, ta pidi Raplas lõnga järel käima ja iga kuu oma valminud toodangu e neli kampsunit kontoris ära viima. See teekond, edasi-tagasi üle 20 km või heal juhul ainult üks ots, tuli mõnikord jalgsi läbi teha. Talveajal, kui päev lühike, oli ootamine väga pikk. Viimaks koju jõudes

olid emal kaasas „tellitud kaubad“ e see, mida vanema õega kõige rohkem himustasime: tema maiustusi ja mina suitsujuustu. Ainult et juust oli pika tee peal täitsa kangeks külmunud. Hea veel, et riigimetsa vahel huntide saagiks ei langenud. Rahvas rääkis tol ajal väga palju hundijutte ja võibolla mitte päris asjata. Nende ulukite arvukus olevatki 50ndate lõpus märgatavalt tõusnud. Kooliõde mäletab, et üks „patune loom“ e mahalastud hundi topis olevat sel ajal Raplas tuletõrjemajas (mis siis asus Tallinna maanteel) vaatamiseks väljas olnud. Temal hakanud hundist väga kahju...Et nn inimsööja- e musti hunte oleks esinenud, ei usu. Küll aga räägiti, et siin-seal oli ikka ja jälle öiste teede ääres hiilgavaid silmi nähtud ja ulgumist kuulnud. See oligi peamine põhjus, miks nii väga tahtsime, et ema Raplast ruttu tagasi jõuaks.

Meil oli veel pood (taas)avamata, aga Raplas õnnestus maalapsel oma silmaga näha viiekümnendate aastate „gastronoomi“ e suure toidukaupluse toredust. Tegelikult oli see Raplas pikka aega ainus niisugune. Mahlamäe valmis hiljem ja siis polnud kaubaga ka enam nii lihtne. Jaama juures tegutses (juba Eesti ajast peale) jätkuvalt kooperatiivi harukauplus ja tubli „tegija“ oli ka pisike nn ORSi* pood raudteevalitsuse alluvuses. Seal oli lisaks tavapärasele ka „üleliidulist“ kaupa, mida mujal ei müüdüd.

Gastronoom asus uue uhke kooperatiivi-hoone (Hariduse tn 3) allkorrusel, seal, kus praegu on Talupood ja Benu apteek. Praeguses Marju kohvikus peeti „puhvetit“. Ülemisel korrusel olid ja on tänaseni kooperatiivi kontoriruumid. Oma veerand sajandit tegutses seal üleval ka söökla, millest õhtuti sai restoran, mis nõuka-aja mõistes tähendas tantsumuusikaga peenemat söögi-joogikohta. Selles suures saalis, ema töökoha peol leidis aset minu esmaohtumine „avalik-õigusliku“ näärivanaga, kellelt saadud kommipakk tõesti väga väärt oli.

Hariduse tn toidupoes, kus niigi valitses kaubaküllus, oli paremat kätt tagumises nišis veel eraldi lihaosakond. Seal rippusid konksude otsas singid ja vorstid ning küllap ka sea lihakehad, millest sai ostja soovile vastava tüki lõigata. Kõigil

asisematel alevielanikel olid küll tagaaias endalgi sead ja kanad, aga ikkagi. Arenev rajoonikeskus vajab korralikku varustamist.

Poes püüdsid pilku veel värvilised kraaniga mahlakoonused jpm, nagu oleks poolmuinasjutuline „Raamat maitsvast ja tervislikust toidust“, mida olime koos sõbrannaga tema kodus lehitsenud, elava kehastuse leidnud. See oli lausa kultuurišokk. Ette rutates pean ütleva, et just sealsamas sain aastaid hiljem, 1990.a esimesel jõulupühäl šoki „sotsialismi kokkuvarisemise“ pärast: kaubandusettevõttes valitses vaikus ja täielik tühjus, kuigi ukсед olid avatud. Ainus hingeline hämarduvas ruumis oli koristaja, tuttav naine **Alvine Rannamaa**, kes sai varakult õhtule. Kas me ka üksteisele häid pühi soovisime, ei mäleta.

Esimestest Raplas-käikudest on meeles veel haigla, kirik ja Tallinna mnt einelauas söödud viinerid. See einelaud oli mingi suht kauaaegne „ajutine“ ehitis Viljandi mnt ristmikul, kuni Võiroosi kohviku valmimiseni kooperatiivi kulinaariapood ja hiljem veel mingi kauplus, kuni 90ndatel(?) lammutati. Hoone ees oli bussipeatus.

Haiglas käisime isaga tema ema e **Kuberi vanaema** vaatamas ja vist samal korral ka kirikus. Mõlemad jäid meelde: haigla avar vestibüül uhke paraadtreppiga, kus vanaema meid ära saates üleval kõrgel seisis, ja kiriku pidulikkus. Mitte õpetaja (arvatavasti **Evald Saag**) ja teenistus, vaid hoone. Võibolla ka orelimäng? Oli talvine aeg ja pilvine ilm, Raplasse sõitsime reega või koguni saaniga. Hämarus rõhutas kiriku kõrgete võlvide salapära. Võibolla oli see jõuluõhtu, päevase teenistuse ajal ju pime ei ole.

Vanaema külastasime uues haiglas, aga mina olen veel sündinud vanas Viljandi mnt 4 - ajaloolises hoones, mis aegade jooksul on mitmeid funktsioone täitnud: olnud muuhulgas pikka aega „siseasjade osakond“ e miilitsamaja, praegu pandimaja, turismi-infopunkt jm. Uued hooned Alu tee 1-3 valmisid viiekümnendatel.

Meil õnnestus kogu perega varsti pärast avamist need „sisse õnnistada“. Isa oli 1953.a jõulude ajal kaks nädalat ravil hambapõletikuga! Praegu paneb selline asi

imestama, aga tol ajal oli „kundede puudus“ ja värsked palatid vaja kellegagi täita, nagu patsient tagantjärele meenutab. Ülejäänud pere sattus mõne aja pärast nakkusosakonda. See oli peakorpusest lääne poole jäävas eraldi majas, mis praegu seisab vist tühjana. Aegade jooksul olen seal olnud oma lastega ravil. Viimati oli majas psühhiaatria-osakond.

Alguses olin mina, 5 aastat vana, nakkushaiglas sarlakite tõttu. Ravi oli pikk ja põhjalik, palatikaaslastega jõudsime mitte ainult tuttavaks, vaid lausa sõbraks saada. Need olid Hagudi kooli direktori **Milleri** lapsed. Ei mäleta, et eriti haiged oleksime olnud. Muudkui sõime ja möllasime.

Raske haigus ilmnis alles siis, kui koju sain, olles tegelikult juba järgmise nakkuse kandja ja levitaja. Jäime kõik düsenteeriasse, mina esimesena ja väga rängalt.

Taas haiglas, olin päris otsa lõppemas, aga nutsin rõõmu pärast, kui varsti ka ema sinna toodi ja siis vanaema. Vanem õde oli kodus perenaine, kõõnis vastiku maitsega koirohu teed ja talitas koos isaga loomi. Haiglasse jõudis ta pärast meid, olles juba kokkuvarisemise äärel.

Kogu majapidamine oli meil juba sarlakite ilmnedes ära desinfitseeritud, aga küllap tehti nüüd seda uuesti. „Sannepiidjaama“* töötaja sõidutati kohale ja ta pihustas kõik kohad täis kloorilahust. Väga kange see ju olla ei saanud, aga siiski, enne kui lehk hajus (algul midagi maha pesta ei tohtinud!), tuli paar-kolm päeva „karistust kanda“.

Ei tea, kas juba siis, aga üldiselt tegi Raplas seda tüütut, aga „riiklikult tähtsat“ desinfektori-tööd palju aastaid **Stella Salm**. Tundub, et ta oskas igasse majapidamisse probleemideta(?) sisse saada, järelkult oli hea suhtleja. Pikka juttu ta ei ajanud.

Meie aga lugesime haiglapalatis „Tõde ja õigust“, s.t ema luges vanaemale selle soovil ette III osa. Vaevalt meil niisugune lektüür kodunt kaasas oli, eks haiglatöötajatelt saime selle. Mulle jäi meelde kõige põletavamate ja valusamate

lehekülgede meeleolu koos õhtuse pimedusega akna taga. Ja kergendustunne selle üle, et koos olime.

Kogu haiglas-oleku aja oli meie „hea haldjas“ nakkusosakonna töötaja (võibolla juhataja?) **Lia Herodes**. Ema tundis teda sellest ajast, kui nad olid üheaegselt olnud sünnitusosakonna patsiendid. Nii et oma tulevase klassiõe **Kersti Herodesega** kohtusin juba esimestel elupäevadel.

Rapla inimestest olidki peale sugulaste meedikud need, kellest meil kodus kõige rohkem räägiti: ikka doktor **Štšerbina** (tema korraldaski uue haigla ehitust), **Ellervee, Elbing, Meren ja nais-Meren, Peganova...**Varsti lisandus neile Kodilast pärit **Gunnar Sukles** koos abikaasa **Lilliga**. Nendega oli vanematel kokkupuuteid ka väljaspool raviasutust.

Mina kuulusin ilmselt legendaarse lastearsti **Helga Johanson**i alla.

Silmapaistvad naised olid veel „Bolševiku“ kolhoosi esimees **Linda Pöder** ning kauaaegne kohtunik ja hilisem prokurör **Helga Kääp**. Temaga oli mul täiskasvanuna veidi suhtlemist, kuid mitte ametialast, vaid n.ö neutraalsel pinnal. Ta oli end kehvadest, keerulistest oludest üles töötanud ja omas teatud kindlaid veendumusi, mida kirgliku inimesena rõhutas. Soovitas mul lugeda August Jakobsoni tudengiainelist romaani „Vana kaardivägi“. Seda ma ka tegin.

Arvatavasti oli kogu Rapla rajooni partei- jm ladvik väljas ühel matusel, mida perega 50ndate lõpus ühel suvel juhuslikult nägema sattusime. See oli sõna otseses mõttes väga punane: rohked lilled ja pärjalindid, kirst ja kangad lahtisel surnuautol. Matuserong oli tohutu pikk ja nii suurt rahvamassi nagu see seal, polnud minusugune mitte kunagi varem näinud.

Küllap oli kadunuke „hea kommunist“. Aga kes? Oli nagu juttu, et tellisetehase direktor **Jürna**, aga ei, see pidi olema keegi teine. Millalgi oli direktoriks Ärmus...Aga tehas, mis sel ajal veel täisrežiimil töötas ja toodangut andis, kandis Johannes Jürna nime - arvatavasti 1895 Raplas sündinud ja tegutsenud punakaartlane,

Nõukogude Venemaal Eesti riigi kukutajaks kvalifitseerunud kommunisti järgi. Kui nii, siis tänavanimi „Jürna“ endise tehase asukohas kuulub küll eelmisesse sajandisse. Arvatavasti on seda alal hoitud vaid puht-nostalgilistel põhjustel. Praegu teab rahvas seda tänavat põhiliselt **perekond Simanise** „residentsi“ ja vanarauapunkti asukohana. Ega seal muud suurt polegi.

Teine suurus, kelle Raplas viibimisest kaudselt osa sain, oli Eesti peapiiskop **Jaan Kiivit senior**. Käisime ühel ilusal suvisel pühapäeval tädiga surnuaias ja koduteel seletas väsimatu **Nahkru-mamma** meile valjult üle bussi rappumise: „Me poiss nägi täna piiskoppi!“. Poisil, 5-6aastasel tugeva kere ja mäardunud näoga jõmpsikal, oli ühes käes näritud sai ja teises ilane baranka. Tal jäi mamma kiidukõne peale ainult nohinal noogutada ja limpsipudeli avamist oodata. Tõesti, limonaad ja sai maitseid koos väga hästi.

Eks minagi oleksin võinud ju piiskoppi näha. Aga see oli („**Nikita**“) aeg, mil inimesi päris jõhkrate võtetega kirikust võõrutama hakati. 1962.aastal tuli Rapla koguduse peale uus õpetaja **Esra Rahula**. Tal pidi olema üsna keeruline just siin, oma kodukohas võimumeeste vaenulikkust ja rumalaid kitsendusi taluda. Pastoraadihoones Kalda tn 2 töötas trükikoda (kuhu vanematel oli vahel asja matusepärija-lintide pärast, need trükiti kangale) ja taga leerimajas nn varumiskontor. Usulisi toiminguid välja suretada aga esialgu nii lihtsalt ei saanud. Inimesed olid harjunud kiriklike matuste ja koduste nn puusärki-panekutega, mida võis läbi viia kohalik jutlustaja. Üks neist oli oma sõna poolest tuntud Kodila-Metsküla mees **Tõnis Saare e Ristimulgu Tõnis**. Ja temast käis ülegi unustamatu **Liisa Saare**, kelle paremad kuraasikad ütlemsed meie kandi kullafondi kuuluvad. Rahulat nimetati meil kodus „leerivend“. Tõesti, 1942.aastal olid nad koos isaga õnnistada. Leerivend mattis isa vanemad. 1992.a toimunud kuldleeris said 50 aasta tagused leerilapsed veelkord kokku.

Rapla lood ja laulud-tantsud

Koolilapsena sain juba omal käel Rapla sõita. Bussid nüüd juba käisid ja asja oli ka,

näiteks raamatu- ja majatarvete poodi. Esimene asus Tallinna mnt 23 nn Jaasi majas (ruumides, kus praegu on **Tuugade** äri) ja teine Tallinna mnt 16 Eesti-aegse Rapla „ühisuse“ e ETK suures rohelistes puumajas, mis uue sajandi algul ära lammutati. Selle asemel nüüd seisab uus pood pealesurutud nimega „Coop“, mis paljudel harja punaseks ajab.

Esimesed iseseisvad raamatuostud tegin üsna „kobina peale“. Otsin enamuse tol ajal ilmunud luulekogudest. **Viivi Luige** „Pilvede püha“ ja „Taevaste tuule“ tundsin kohe ilmeksimatult ära! Üleüldise luulevaimustuse lainel soetasin endale aga ka näiteks **Manivald Kesamaad**, mitmel korral **Arvi Siiga**, **Rudolf Rimmelit** jt. Nüüd, kus olen nendega üle poole sajandi „sama õhku hinganud“, ei raatsi enam kellestki loobuda. Mõnest hilisemast küll, aga neist tõesti mitte.

Raamatukaupluses oli spetsiifiline õhkkond, peaaegu „akadeemiline“, kui just mõne menuki pärast ei madistatud. Ise küll Raplas mingeid raamatu-madinaid näinud või kaasa elanud ei ole. Kirgi kütnud ENE ja hiljem EE tellimise ajasid vanemad korda - asi, millest on peaaegu kahju, et ise ei saanud „laulupeol“ osaleda. Laeni kõrguvad kaupluseriulid olid kõik täidetud, neist ülemised millegi ühtlase ja ilmetuga. Lähemalt vaadates selgus, et seal konutas uhkes üksinduses meetrite kaupa marksismi-leninismi klassikuid.

Raamatupoes olid alati värsked lilled vaasis. Selleks oli eraldi lauake ja küllap leidus toolikesigi, kus lugeja võis istet võtta. Müüjad **Saima Võsa** ja tema kolleeg (isa tuttav Palamullast) olid seal poes pikki aastaid ametis, võibolla kogu oma tööelu. Nad müüsid ka koolitarbeid jms, isegi portfelle ja ranitsaid, aga üht teatud esmatarbekaupa, nimelt pioneeri-kaelarätte, sai alevis osta vist ainult majatarvete kauplusest. Ka nõusid müüdi ainult seal, mäletan seda meie pere esimese korraliku kohviserviisi järgi. See oli „Made in Poland“ valge kullaga, 12 inimesele. Täna on tassidest järel vaid üks, nüüd juba n.ö antikvaarne ese. Lisaks muule oli majatarvete kaupluse Tallinna mnt poolses tiivas sisse seatud „mööblisalong“ ja müüjana peale soliidse **pr Järva** ametis ka üks mees.

Kaelarätte „läks nagu leiba“! Kas hooletu triikimise nahka (liiga kuuma raua korral tõmbas siid kägaraks kokku või jäid augud sisse), tindipritsmete tõttu või muudel, sügavalt isiklikel põhjustel. Näiteks võis kaelarätt lihtsalt kaduma minna, pioneer oli ju ka „kõigest inimene“. Minu hea sõber **Tilga Liisi** tuli näljasena koolist, haaras kohe laualt leivapätsi vastu rinda ja hakkas sellest suure noaga tükki „välja saagima“. Kui valmis sai, olid ka kaelaräti otsad läinud.

Pioneeriks võeti meid „pikalt põdemata“ ja nii jäigi. Samamoodi oli Komsomoliga, ainult et selleks tuli korraks Raplas **Rumbergi** majas (Viljandi mnt 9) „nägu näidata“. Seal asus ELKNÜ* Rapla Rajoonikomitee, parteikomitee käepikendus. Mingit erilist punast survet ei mäleta - võibolla sellepärast, et olid kuldsed kuuekümnendad. Inimesi huvitas hoopis moodne luule ja muusika; s.h meile seni peaaegu tundmatu džäss ja ühe naiivse Tartu noormehe kollane kass.

Maailmas oli kõneaineks Praha kevad ja meil siin ka äsja eesti keeles ilmunud **Carsoni** „Hääletu kevad“. Päril kevad muidugi tuli ka. Füüsikaõpetaja **Rahuoja**, selle asemel et range näoga „ainet käsitleda“, rääkis tunnis universumist, Maast ja maailma asjadest. See polnud monoloog, me esitasime küsimusi ja saime nende abil varsti „jalad maast lahti“ e vähehaaval aimu sellest, mis võib olla intellektuaalne nauding. Oli alles 8nda klassi lõpp, aga keegi meist tegi otsuse minna ülikooli teoreetilist füüsikat õppima! Enam-vähem nii hiljem ka läks ja üldse lõpetasid kõik meie klassi omad mingid kõrged koolid ja said haritud inimesteks.

Uskumatu küll, aga meil oli sel ajal Kodila koolis korraga neli meesõpetajat ametis. Staažikas proff **Elmar Saadlo** puhkpilliorkestri juhataja-pilliõpetajana ja kolm noort, kellel kõigil silm säras oma tööd tehes. Need olid äsja ERKI* lõpetanud nahakunstnik **Jüri Rütman**, juba nimetatud, põhjatu teadmistepagasi ja laia profiiliga Heldur Rahuoja (hilisem kogu Rapla haridusjuht) ja karismaatiline **Mati Kukk**, pedagoog jumala armust, kooli direktor. Mõne aja pärast sai temast rajooni kultuurijuht ning täitevkomitee aseesimees e tänapäevases mõistes omavalitsusjuht. 1965.a kevadvaheajal viis direktor meid veoauto kastis Raplasse kultuurimaja

näiteringi ülimenukat „Rummu Jüri“ etendust vaatama. See oli operett, mis vaimustas ja jäi kauaks meelde, eriti **Maimu Mündi** ja **Urve Pärdi** tegelaskujude meloodiad ja sõnad. Urve Pärt andeka naisena on ka ise loonud „Seitse Rapla laulu“.

„Rummu Jüris“ tegi kaasa ka eelkõige tulihingelise kodu-uuri ja loodusesõbrana tuntud **Mart Tapupere**, kes oma igapäevast leiba teenis sel ajal vist pangas öövalvurina. Ta oli meil koolis ühe meeldejääva õppekäigu korraldanud, juba sellest teadsime teda, aga muidu ka. Kodilas Oela külas üles kasvanuna elas ta aeg-ajalt jälle siin, sugulaste juures Mihkli-Andrese talus. Oli siis vallaline meesterahvas. Oma opereti-rollist rääkides kiitis, et temal on „naturaalhabe“ ja näitlemiseks grimmi pole vaja. Võimsad turris kulmud lisasid muidugi ka veel lavalist sarmi.

Väidetavalt sattus **Matu**, nagu külarahvas teda kutsus, näitelavale juba 15-aastasena, mängides „Neetud talu“ karjapoissi. Kokku olevat ta kehastanud 50 lavakuju! Matu oli lühike ja jässaks, seljast kõver, aga pead hoidis alati püsti, uudishimulik pilk silmis. Puhkpillimängijana üldlaulupeorongkäikudes kandis ta põlvpükse ja peas tohutut torukübarat ning vahepeal veel käes rohmakat toigast („Mahtra malakat“!), nii et temast sai ajapikku omamoodi Rapla maskott.

Vanemad inimesed „kurtsid“, et Tapupere võttis looduskaitse alla iga jämedama puu ja suurema kivi. Käis ja küsitles, kogus rahvapärimusi, teiste hulgas korduvalt minu vanaisalt **Juhan Estrikult**, kellele see arvatavasti meeltemööda oli. Mõni vastaja võis talle ka hetke ajal sündinud väljamõeldisi ette luuletada, aga kõik sai hoolega kirja pandud ja talletatud: küll Etnograafiamuuseumi, Kirjandusmuuseumi ja Emakeele Seltsi jaoks. Tohtu töö tegi mees ära. Ja mis veel - tal oli tohtu palju lapsi.

Mati Kukk oli noorena „mees akordioniga“. Puhtast lustist õpetas ta kooliperele suure vahetunni ajal peotantse, ise saateks mängides. Ka meie rahvatantsurühma, mille põhikoosseis püsis koos ligi viis aastat e ajani, mil juba keskkoolis käisime, juhendas ta ainult pilli mängides, mitte tuimalt rütmi tagudes-lugedes, nagu mõni seda teeb ja nii hoopis tantsija-hakatistes pelgust tekitab.

Meil oli küll õhin sees. Ühel talvisel koolivaheajal olime laagris Paunküla mägedes. Murdsime suuski ja jalgu, aga kohalikule rahvale suutsime Ardu koolimajas täismõõdulise õhtuse kontserdi anda. Esinesime isegi ETVs ja „Estonia“ kontserdisaalis. Sageli olid proovid ja esinemised koos Rapla kooli ja autobaasi rühmaga, mida Mati samuti juhendas. Muidugi käisime ka laulu-ja tantsupidudel.

Raplas olid need peod sel ajal alati Sulupere metsas, kus oli laululava. Nn tuletõrjepplats oli ka, kusagil praeguse Jõe külalistemaja kandis, ühel põgusal jalutuskäigul käisime selles kunagises võistlus- ja meelelahutuspaigas. Seal olevat olnud isegi mingi tiik. Saviaukudes mina ujunud ei ole, küll aga seal „plaažil“ viibinud. Räägiti ka teatud „poistekast“ kusagil sannepiidjaama (praeguse muusikakooli - Sauna tn 12) taga. Kes tahab, saab vee peal püsimise ikka kusagil selgeks, aga ujumisega olid/on Raplas tegelikult lood kehvapoolsed. Vanu „Ühistöösid“ lehitsedes juhtusin lugema võidukat teadet, et 1959 sai Raplas valmis basseini, aga selle eluiga jäi vist lühikeseks. Vist VTK* normatiivide täitmiseks e nõutud linnukese kirja saamiseks sõidutati meid keskkooli ajal kord kuhugi välibasseini äärde (Järvakanti?), kus aga ettenähtud „ametlik ja hulgi“ sooritus ikkagi ära jäi.

Aga Sulupere mets, see on tõesti meelde jäänud: kuidas suured rahvamassid üle põllu sinnapoole valgusid ja hiljem õhtupäikeses tagasi alevi poole jalutasid. Ime küll, aga alati sattus pidu ilusa ilma peale. Kitsuke tee, mida mööda kulges ühtlasi kogu transport peopaika, tolmas kõvasti, aga muud juurdepääsu polnud. Ükskord olid rongkäigus kõige ees ratsahobused, **Linda Raus** oli nad peokavasse sisse kirjutanud. Kontserdid olid mahukad; tantsud, mille (kaas)lavastaja oli Mati Kukk, mitmes jaos. Etteastete vahel pikutasime kõrgete kuuskede all rohu peal, natuke eemal üldisest saginast, aga ikka mõnusasti selle sees. Laulupidu ju. Mis aga taustaks kõlas (laul **Leninist?**), ei läinud üldse korda.

Kaubandus oli neil aegadel juba kehvemapoolne, aga üks mingi puhvet ikka oli

organiseeritud. Jäätist, mida oleks tahtnud, seal metsas vaevalt küll oli või jätkus seda ainult kiirematele, aga ehk müüdi vähemalt hernekomme (piparmündi- vm dražeesid vormitus pappkarbis), šokolaaditahvleid, küpsiseid ja präänikuid, limonaadi, saiakesi ja vahvleid ning õlut ja suitsu. Oma isiklikud jäätisesöömise-rekordid olime juhust kasutades tegelikult juba algklassides püstitanud: ühel laulupeol Juurus 20...22 portsu. Pool-sula jäätis tilkus riieele, kuhu kohe kleepus rohkelt mustust. Hommikul olime selga-jalga saanud värsked lumivalged pluusid ja põlvikud, aga koju jõudsime nagu tolmuahvid, käed mustad ja pead salkus. Aga õnnelikud! Grillimist ja niisugust laus-söömist nagu praegustel vabaõhuüritustel, siis ei tuntud. „Ressursside vähesuse tõttu“ ja muidu ka.

Nüüd on kõik peod ja „tuurid“ Tammemäele üle toodud. Mul seostub see koht pigem keskkooli-aegsete suusaretkedega. Aga Suluperes, seal „vastust teab vaid tuul“, kus omal ajal kõndisime, tantsisime ja pikutasime. Ei oska enam kunagise lava ja peoplatsi asukohta üles leida. Metsagi pole enam.

Rapla põlised teed-tänavad on aga alles. Üks neist, Alu tee, on mulle eriti tähtis. Hakkasin mõtlema, milline oli ta siis, kui keskkoolis käima hakkasin.

Alu tee aastal 1968 ja täna

1.september 1968 on päris hästi meeles.

Rapla Keskkooli ava-aktus oli keset päeva ja sinna läksime koos vanema klassi tüdrukutega mingil põhjusel Kodilast jalgsi. Kas kogu tee, seda ei mäleta, aga üks on kindel: meie poolt alevisse sai ainult „surnuaia kaudu“, muud võimalust e Rapla-Varbola teed praegusel kujul ei olnud veel olemas.

Nagu öeldud, lähenesime meie tookord Raplale mööda „maadamat“ või „maadamit“, nagu vanarahvas kutsus sirget teelõiku Alu (Seli-Koigi teeotsa) ja surnuaia vahel. See nimetus tuleb ehk sellest, et ümberringi on pehme pinnas ja tee rajamiseks ning hoidmiseks tuli omal ajal kõrge tamm rajada. Räägitakse, et sealkandis olnud vanasti palju selgeveelisi allikaid. Alevirahva lehmad, keda Eesti ajal seal „Alu

soos“ karjatati, said nendest juua. Ja paljajalu tulnud kaugelt kirikulised jalgu loputada, enne kui saapad või kingad jalga panid. Nn maadama-esisel e teeäärsel lagedamal ja kuivemal kohal nimetatud ristmiku lähedal olevat mustlased igal suvel oma laagri püsti pannud. Ja alevist sõitnud mõned saksad autoga nende „ööelust“ osa saada ja raha eest ennustusi nõutama.

Rapla ringtee, mis maadama/maadami-sirge läbi lõikab, oli 1968.a alles ehk kavatsusena kellegi peas ja võibolla ka algse plaanina kusagil paberil (mille üle seitsmekümnendatel-kaheksakümnendatel ägedalt vaieldi), aga asja sai ringtee sellestki osast, mis nüüd on valminud, alles Eesti Vabariigi taastamise järel.

Kus praegu on nn kergliiklustee ainult jalakäijatele/jalgratturitele vm kergliikuritele, sõitsid sel 1.septembril tolmu üles keerutades autod, bussid jm sõidukid. Kui mingi kate oligi, siis üsna kehvake ja korralikust kõnniteest polnud juttugi. Meenub, et mets ümberringi oli eelmise (1967.) aasta nn augustitormist räsitud. Täna aga on üks teeäär hoopis lage, hiljuti oli raie.

Kergliiklustee iseenesest on mõnus. Astud jalgsi või sõidad rattaga peaaegu segamatult mööda siledat asfaldi Rapla poole ja kogu aeg on selle iseloomulik siluett e kaks kirikutorni silme ees. Kui aga suveajal kõrvale või maha vaatad, näed teeservades haljastusmullaga „salakaubana sisse toodud“ võimsaid maltsasid ja siin-seal vilksatamas meie aja nuhtlust, maha loobitud „igavesi“ pakendeid - probleem, mis 50 a tagasi oli veel tundmatu. Elu oli siis algelisem ja loomulikum. Igal sammul ei söödud-joodud ka.

Tuleb meelde, mida üks kena naine, Kohilas elanud **Erna Heinla**, kord jutustas: kuidas tema ühel rahutul suvel koos peigmehega sõitis Põllist jalgrattaga Raplasse kirikuõpetaja jutule, et laulatuse asjus kokku leppida. Tegelikult oli pikast sõidust juba palav ja kerge väsimus ka sees, pealegi kahtluseussike hinges närimas. Hea meelega oleks rahulikult maha istunud, puhanud ja sõpradena koju tagasi sõitnud, aga maadama peale jõudes, kui tornid juba paistsid, tuli ootamatult mingi eriline uus hoog sisse. Sõidetigi siis ühe jutuga pastoraadi juurde välja ja vajuti trepi peale

istuma - tunniks või kauemakski. Kuni uks lahti läks ja õpetaja **Mälk** lühidalt ütles: „Tulge sisse!“ Siis enam pääsu polnud.

Rapla surnuaed oli 50 aastat tagasi väiksem kui praegu. s.t mahtus müüride vahele ära. Põhjapoolset laiendust e uut osa veel polnud ja korralikku parklat selle ees, mis on päris uus nähtus, ammugi mitte. Surnuautoga, milleks siis oli maarahval tavaliselt GAZ 51, väravast sisse ei sõidetud, kirst kanti hauani, ükskõik kui taga kaugel see ka ei olnud. Vanade matusepiltide hulgas leidub alati mitmeid, kus see rongkäik on jäädvustatud, järelikult oli surnuaias kirstu järel kõndimine e lahkunu viimane saatmine ikka tähtis ka. Nn urnimatuseid siis ei olnud, nendega tehti algust alles turumajanduse saabudes.

Riste oli praegusest palju rohkem, lihtsaid valgeid puuriste. Nüüd asendavad neid järjest enam mitmete erinevate „koolkondade“ hauakivid või -plaadid, olgu siis ristiga või ilma. Väravapostidel 1968 riste olla ei tohtinud, nüüd jälle on.

Kalmistu-sisese peatee ääres asuv 1941.a noorte Rapla kaitsjate hauad, mida kõik väga hästi teadsid, olid tähistamata. Sinna maetute emad veel elasid, aga avalikult lilli või küünlaid tuua ei saanud. Kodilast on sinna maetud **Endel Andok**, kes oli mitmekülgsest andekas ja lootustandev noormees. Tema õe **Laine Aaviksoo** pojad ja üks pojapoeg on Eesti ühiskonnas täna olulisel kohal.

Kalmistu kabelit, mis praegu on oma võimalustega (näiteks kellalöömine jm) lausa asendamatuks muutunud, avatuna ei mäleta, võibolla teda sel ajal väga palju ei kasutatud. Ega ma küll siis mingi eriline matustel käija olnud. Omaste haudadel käisime küll, näiteks lilli istutamas või kastmas. Vett sai ainult käsitsi pumbates ja kaev(ud) ei pruukinud ka alati päris korras olla. Nüüdsel ajal sellega muret pole. Maanteega külgneva kuuri seina ääres oli lihtne välikäimla. Praegu on aga „käimisega“ asjad paraku hoopis keerulisemad.

Surnuaia-maja oli siis väliselt tagasihoidlikum kui praegu (ilusaks tehti ta pärast 2003.a põlengut), aga alaliselt asustatud e muu kõrval kasutusel elumajana. Seal elas

1929-1969 oma perega kalmistuvaht **Rudolf Roosimaa** e „**Surnuaia-Ruudi**“. Võibolla tema istutas selle õunapuu, mis igal sügisel tööriistakuuri ukse ette oma maitsvaid punapõskseid vilju poetab? Eks Ruudil, keda paljud veel tänaseni hea sõnaga meenutavad, olid oma kindlad ülesanded, aga ta olevat neil aegadel, kui õpetajat või tema asendajat käepärast polnud, ka palju inimesi matnud. Mitte niisama „üle jala“, vaid väarikalt ja korralikult, isegi paremini kui mõni köster või päris hingekarjane.

Surnuaiast edasi alevi poole oli paremal esimeses majas e endises Laadamäe talus (Alu tee 17/19) sisse seatud „Bolševiku“ kolhoosi kontor. 1973.a läksid „bolševikud“ kõige täiega Mitšurini-nim sovhoosi alla ja siis sai Laadamäest mõneks ajaks veel sovhoosi kontor, hiljem aga elumaja. Kuigi uuendatud, on maja värv ikka sama tumepunane, mida silm harjunud aastakümneid nägema ja aknaraamid traditsioonilised. Nimi „Laadamäe“ näitab, et sealkandis vanasti laatu peeti. Kõrts olla ka olnud. Laadamäe maja ees oli bussipeatus ja vastas üle tee, **Eesmaade** ja nende sugulaste-naabrite poolel (majad nr 26, 24 ja 22) samuti. Niisiis said Alu-Kodila-Hageri-Kohila suuna sõitjad seal bussist väljuda või peale minna. Mäletan, et kui kooliajal internaadis koduigatsus peale tuli, jooksin „viimase hädaga“ alati sinna Eesmaa väravasse bussi ootama, kuigi alevi keskele peatusesse oleks rutem saanud. Aga nii sain juba rutem ära vaiksesse õhtusse. „Bolševiku“ peatus sobis hästi surnuaias käijatele. Hiljem, kui liiklus mujale suunati ja ühtlasi bussijaam tema praegusesse asukohta Tallinna mnt 2 toodi, rajas rahvas surnuaia väravast sinna otsetee üle põldude. Nüüdseks on see vist kinni kasvanud, sest suurem osa inimesi sõidab autoga. Need paar memmekest, kes veel on jäänud, ei jõua ometi teerada rohtumast hoida. Pealegi on „magistraali“ äärde paigutatud paar pinki, kus saab jalgu puhata.

Kolhoosikontorist edasi alevi poole liikudes tuli paremal tükk tühja maad, polnud ei Laadamäe tänavat ega selle praegusi hooneid. Mis aga järgnes, oli „elamufond“ kahel pool teed: valmimisjärgus autobaasi kortermaja Alu tee 20, kuhu

sisse koliti 1969, ja kooperatiivi maja Alu tee 11. Sealt mööda minnes tuli alati mõte, et küll võivad need inimesed oma mugavuste üle õnnelikud olla.

Alu tee 18 pruuni „Rõõmusreinu“ puumaja mugavuste osas päris kindel olla ei saa. Omaniku nimi oli **Rein Rõõmus**. Ta oli pärit Palamullast Laia-Tooma talust ja Eesti ajal „alevisaksa“ seisusesse tõusnuna uhke maja omanikuks saanud. Mäletatakse, et nõuka-ajal elas Rein arvukate, osalt sunniviisiliste majakaaslaste seltsis: palju rahvast, pead-jalad koos. Ajutised vaheseinad ja pimedad nurgatagused...Osa elanikest olid noored ja vallalised, näiteks lähedal asuvas leivatehases töötav „saiapagar“ või kolhoosi-hirmus maalt alevisse pagenud tütarlapsed, värsked bussikonduktorid, kellel käis külalisi ja „pidu koiduni“. Selle möllu keskel pidid elama ka lastega pered, kes seal korteris olid. Või eakas kristlik naisterahvas **Anna B.**

Rõõmus-Rein alevi heakorratöölise väikese ülemusena („kümnikuna“) olnud just see mees, kellel kästud surnuaia väravapostidelt ristid maha saagida. Tema jälle sokutanud selle vastumeelse töö **Sauga Jüri** teha. Rein olnud üldiselt hea suhtleja ja lahe mees, aga heakorrameeste nelja tööhobuse talli tema õues pannud siiski keegi mingi kiusu pärast põlema. Hobused pääsesid ja said mujal ulualust, aga nüüd polnud enam seda kohta, kus lõunatunnil heinakihi peal pikutada ja võileiba süües mõnusat juttu puhuda. See olnud nii põnev, et lapsedki kippunud sinna täismeele seltsi: „Ema, tee mulle ka ruttu võileib!“

Reinu maja, praeguseks väidetavalt ühe inimese kasutada, on säilinud väliselt üsna muutumatul kujul. Ta tundub oma stoilises, kohati morbiides olekus omamoodi sümpaatne ja turvalinegi: ikka samasugune, ikka see, mida silm harjunud nägema. Maja ümbrus „kaasajastatuna“ on eeskujulikult korras.

1968.a oligi järgmine hoone alevi poole minnes täiesti töötav-toimiv leivatehas (Alu tee 9) oma uhke korstnaga. Võibolla tundsi möödudes isegi leiva lõhna? Mingi teejupike viis ka tahapoole - et ahjud kuumaks ja leib-sai valmis saada, tuli ju kõvasti kütet varuda ja ladustada. Suurem osa jahu toodi jaama juurest veskist. Jõeni viivat

Kevade tänavat praegusel kujul ei olnud, silda ka mitte. Kas vorstitsehh, leivatehase „satelliit“, oli sama katuse all või eraldi hoones, ei tea.

Leiba tehti Raplas tööstuslikes kogustes 1975.aastani. Ning see jõudis koguni soojana ning „palja ihuga“ poodi.

Järgmisena paremale keerav teejupike e nüüdne Talve tänav oli siis väga hästi nähtav, sest puud olid pisikesed ja üldse oli kõik ikka pigem lage.

Vasakule jäävate Suve ja Sügise osas aga kahtlen, kas neist üldse eriti „asja oli“. Aga tulemata nad ju ei jäänud, nagu nüüd näha on. Olen kuulnud, et kogu see aastaegade-värk nende tänavate nimetamisel võis alguse saada seal elanud autobaasi direktorist (?), kelle nimi olnud Suvi. Mine tea...Väga pikka aega oli autobaasi direktori ametis **Agu Sisask**, kes küll päris algul olevat seal mingis muus ametis olnud. Sisask lahkus just äsja, 2018.a novembris.

Sauna tn 1 eest kooli poole keerates hakkasid juba paistma haigla hooned ja teisel pool teed eramajad - üldjoontes sama pilt, mis seal tänagi avaneb. Ainult et puud on palju suuremaks kasvanud ja haigla saanud juurdeehituse.

Elu Rapla Keskkooli internaadis

1968.a sügis oligi nüüd äkki päris sügis. Stagnatsioon hakkas vaikselt peale rõhuma ja vajutas varsti oma pitseri kõige peale.

Oma varasemat ja uut kooli siin võrdlema ei hakka, aga üht-teist selle aja olme e internaadi-elu kohta on küll meenutada. Koolimaja (Keskkooli 2) vastas asuv internaadihoone (Keskkooli 1/1) polnud siis veel kuigi vana, võibolla 5-6 aastat. Alles see ju oli, kui mu õde elas koos teiste kaugemalt õpilastega nn vene koolimaja (Kauba tn 8, praegune riigigümnaasium) ülakorruse „pansionis“. See olevat koosnenud kolmest suurest toast, kus elati kümnekaupa, voodid ruumipuudese tõttu ka keset tuba ja tihedasti kokku lükatud.

Uus internaat oma neljaste tubadega oli muidugi samm edasi, aga nägi aastal 1968 juba üsna räsitud välja. Eks sealt oli ka juba päris palju rahvast läbi käinud - üle

terve Eesti!

Direktor **Evald Lapriku** algatusel oli kuuekümnendate keskel nn tootmisõpetuse asemel või kõrval sisse seatud inglise keele süvaõpe. Keskkooli e 9.-11.klassi osas tähendas see eriklasse. Nendesse (A-) klassidesse võeti aga ka „mitte-inglasi“ nagu mina - pioneerijuhiks-alklassiõpetajaks õppima. Isegi vastava praktika pidime läbi tegema, ise veel päris lapsed. Mõnest saigi hiljem pühendunud algklassiõpetaja.

Meie IX A-sse, kuhu saamiseks oli ka väike katse, tuli lisaks Rapla omadele (kellest viis olid poisid) tüdrukuid Harju-, Hiiu- ja Tartumaalt ning Paidest ja Võrust, kohalikest „maakatest“ rääkimata. Kõigist neist said - vähemalt alguses - internaadi asukad e „intri kähmakad“. Seda väikse pilkenoodiga nimetust kasutasime enda kohta ise ja halvustav ta ei olnud, küll aga kindlalt eristav. Olime uustulnukad ja oma „elulaadilt“ teistmoodi kui alevi kontingent. Nii jäi see kooli lõpuni.

Kuigi eriti vist ei tahtnud, pidin mina internaati jääma sellepärast, et kojusõiduks lõunase bussi peale ei jõudnud kuidagi ja õhtune läks lootusetult hilja. Mingeid vahepealseid või eraldi koolibusse nagu praegu ei olnud ja isiklikke autosid ka mitte, nii et midagi polnud teha. Vastumeelsust aitas ületada uudishimu ees ootava suhtes. Ja natuke karja-inimene on nooruses ju igaüks.

Internaadimaja alumise korruse lõunapoolse osa võtsid enda alla söökla koos abiruumidega ja pesuladu. Keskel, otse välisukse vastas oli algselt vist nn puhketuba, aga hiljem aastakümneid kooli raamatukogu. Kasvatajate tuba jäi sellest põhja poole trepi kõrvale. Alumise korruse loodepoolses tiivas, näoga kooli poole, elasid noored õpetajad ning sinna mahtus ära ka väike arstikabinet. Õpilaste toad olid ülemisel korrusel, kahel pool pikka koridori. Üleval oli ka kaks klassiruumi, kummaski otsas üks. Õde mäletab, et tema ajal oli seal kaks üheksandat, poiste ja tüdrukute klass. Minu teada on need aga läbi aegade olnud saksa keele klassid. Siiski, 1968 oli neis ruumides majutus nagu tavalistes tubades - või vähemalt lõunapoolses, kus elas meie klassiõde.

„Mugavusteks“ olid jaine vesi alati külma õhkavas pesu-/tualettruumis allkorruse põhjaküljel ja võibolla ka mõni harv duši all käimise võimalus, kui kõik imekombel klappis e miski rikkis polnud nagu tavaliselt.

Tihti „kollitas“ üldkasutatavates ruumides, sest pirn oli läbi põlenud või puudus üldse. Pole siis ime, et üks ausameelne klassiõde võttis hädaga abiks tõrjemaagia e üürgas pimedas pesuruumis üksi valjusti „Buchenwaldi häirekella“ laulda!

Hakkasime neljapäeva-või reede õhtuti käima alevi avalikus saunas (Sauna tn 8, praegu ehitatakse ümber kortermajaks) - just need, kellel koduski pesemisvõimalused kiita polnud. Saun, kuigi ehk pisut üle rahvastatud, oli väga „kärts“ ja meeldis meile väga. Isegi see rahvarohkus oli huvitav, igasuguseid inimesi sai näha. Ja kunagi me ei kiirustanud. Seega siis oli saunas käimine veidi ka nagu seltskondlik üritus. Limonaadigi ostsime ja jõime kohapeal. Kogu see lõbu maksis ehk kokku 50 kopikat.

Televiisorit saime internaadis vaadata valikuliselt: ainult õhtuti ja mitte kõiki saateid. Noortesaadet „Kanal 13“ pidime aga kindlasti näha saama. Ühel 1968.a novembriõhtul see siis oligi ja **Ivo Linna** esines **Biitlite** lauluga „Hei, Liis“. Mäletan, et sööklaruum oli rahvast täis ja kõik ohhetasid vaimustusest, sest see oli midagi täiesti uut, mis sest, et laulja oli alles „vasika-eas“. Võibolla see just võluski. Ja veel - näiteks minu kodus siis veel telekat polnudki, see osteti „Horoskoobi“ mõjul 1969.a esimestel kuudel. Sellest ajast Raplas on meeles ka üks elu eredamaid teatrielamusi, Noorsooteatri külalisetendus noore **Mari Lillega** peasas. Ta mängis **Heleni**, pimedaja ja kurtumma tüdruku maailma-avastamise lugu.

Käisime ka kinos ja laupäeviti vahel kultuurimajas peol. Eks pidudel sai kaugemalgi käidud. Mõnel popipäeval sõitsime aga hoopis kauemaks ära linna, näiteks kahekolmekesi jõuluõhtuks Pühavaimu kirikusse, kus meid ei tuntud (Raplas oli kiriku uksest valve väljas) ja saime vabalt jõululaule laulda. Meloodiaid teadsime Soome raadiost ja eks ikka kodunt ka, aga nüüd siis anti meile kohe päris laululehed sõnadega ja puha. Laulsime täiest südamest. Linnast Rapla tagasi võis saada veel

kasvõi kella 23 paiku väljuva nn teatribussiga. Sõitjaid jätkus, kuivale ei jäänud see liin kunagi.

Tegelikult pidime me alati kella kümneks internaadis tagasi olema, kui just ei olnud teisiti kokku lepitud e eriluba välja kaubeldud. Pinginaaber mäletab, et kord sai ilma loata kinno kella üheksasele seansile mindud ja sellest tuli nii suur skandaal, et „äärepealt pidi ühika koha maksma minema see asi“. Siiski, hilinemise pärast eriti pahandusi nagu polnud, võibolla sellepärast, et meie klassiõele **Marju Umbsaarele** oli usaldatud välisukse võti. Eks see oli ka kõigil õpetajatel ja nende pereliikmetel, kes seal elasid (peredest meenuvad **Jaak ja Saima Kipper** lapsega ning **Reet ja Rein Voorel**), aga imelikul kombel pidi just Marju ühel süngel sügisööl minema ust avama noorele turskele meesõpetajale, kes saabus koju nagu süütu lapsuke: väga rõõmsana, kuid ilma jalanõudeta, märgade sokkide lirtsudes.

Tubades olid reformpõhjaga raudvoodid ning kõigis ka päevinäinud laud ja toolid, seinakapp riiete jm jaoks, ukse kohal veel vanast ajast „krapp“ e valjuhääldi, mis aga eriti ei häämitsenud. Kui laualampe oligi, siis iga toa peale üks, rohkem küll mitte. Ju siis pidime kordamööda õppima või ise lambid muretsema. All söoklas võis ka õppimas käia. Ei mäleta, et oma tube eriliselt kaunistama oleksime kippunud, aga lillevaas ja laudlina, need elementaarsed asjad olid küll olemas, mõnes viksimate tüdrukute toas ka kodunt toodud põrandariided. Kohustuslikud haigla vm kroonuasutuse laadi päevatekid olid küll ehk vajalikud, aga üsna inetud ja isegi tülikad. Kodus meil selliseid polnud.

Pidasime sünnipäevi ja kingiks oli tavaliselt midagi parfümeeriapoest Tallinna mnt 23, kus müüjaks oli alati sõbralik, malbe olekuga **Ellen Vaarmann**, meie klassivenna ja tema „väikese õe“ ema. Esimesel või teisel aastal toimus isegi internaadi nääripidu, kus tehti loosipakke. Peod olid meil karsked ja lapselikud. Kui hiljem ka alkoholi pruukisime, siis kusagil mujal, mitte intritoas.

Ema ja isa eest pidid meile internaadis olema kasvatajad **Vilma Miilen**, **Helmi Novek** ja **Elsa Kalberg** ning majanduse poole peal **Milve Kiik** ja **Laine Rohula**.

Ühtegi meeshinge ei mäleta, aga kusagil pidi ju keegi olema, näiteks majas sooja hoidma ja jooksvaid remonditöid tegema.

Laine Rohula oli kokk. Ta söötis meid rikkalikult ja korralikult, tolle aja parimate traditsioonide ja ratsioonide kohaselt: hommikul piimakohvi ja juustu/vorstileibade-saiadega, lõunal kartuli-kastme-kotleti või rohke supiga ja õhtul näiteks „poolvillase“ pudru, makaronide ja magusa teega. Piimasupiga! Väga hästi tuli tal välja ühepajatoit, seda oleks võinud veel ja veel süüa. Magustoiduks oli tihti kissell: karamell-, kakao- või piima-, tavalisest rääkimata.

Algul üllatas, et mõned lihasupid olid valged - kohe „ennetavalt“ sisse segatud hapukoorest, millega muidu oleks ehk segadusi tekkinud. Kordamööda pidime kõik olema köögitoimkonnas, mis seisnes põhiliselt hiiglama hulga kartulite koorimises. Mis see siis ära ei olnud.

Laine Rohula (86 a vana) ise räägib nüüd, et internaadi kokana töötatud 8 aastat olid tal päris katsumuste rohked. Täpsustuseks lisab, et tegelikult oli selle töö peal veel teinegi inimene, muidu ei oleks hakkama saanud. Vahetus oli pärastlõunal. Koguste kohta toob näite, et mannavahutu tehti korraga kaks suurt ämbritäit. Kogu söök valmis puuküttega pliidil, nii et sellega pidi juba poolest ööst tööd alustama. Puud tassisid sisse toimkonna-poisid pärast koolitunde ja tüdrukud pesid nõud (mina seda ei mäleta). Poisid käisid ka suurte korvidega poest leiba-saia toomas. Hommikusöögiks oli leib vabalt võtta, aga saia igale sööjale kaks viilu ning selle juurde kindel kogus võid jm - sellepärast, et sööjate hulgas oli ka „väikesi metslasi“. Köögis oli ainult külm vesi, kui sedagi. Talviti, kui torud keldris kinni külmusid, tuli käia ämbritega vett toomas üle tee Hariduse tn majast. Ka kanalisatsioon oli pigem näiline: väiksemaid-puhtamaid äravalamisi võimaldas, aga nõudepesuvesi tuli poistel suure paagiga käe otsas välja tassida ja kusagil tagapool maha valada.

Internaadis elamine maksis nädalas 2 rubla 80 kopikat, mäletab klassiõde. Bussisõit oli õpilaspileti ettenäitamisel tasuta. Pole siis ime, et päris alguses oli nädala taskurahaks 1 rubla ja sellest võis ülegi jääda. Kinopilet maksis 20 kopikat, nagu ka

100 grammi keeduvorsti, mille järele vahel neelud käisid. Sellega polnud muret: kooperatiivi pood oli kiviga visata ja vorsti esialgu veel jätkus. Väga maitsev oli pastilaa, mida hiljem taga igatsedes olen alati sellele internaadi-ajale mõelnud.

Veel olen mõelnud, kui enesestmõistetavalt see siis kõlas: „Lähen alevisse!“ (välja poodi, postkontorisse, apteeki või mujale). Kas tõesti ütlevad raplakad mõneks asjatoimetuseks kodunt väljudes nüüd, et lähevad l i n n a?

Tollased poed olen nende vähesuse tõttu juba jõudnud siin kõik üles lugeda, v.a apteek Tallinna mnt 15 alalise teabega „Vatti ei ole“ (selle asemel ostsime siis mitu rulli sidet), ja Universaal e midagi kaubamaja-laadset Tallinna mnt 39. Ega me neis just iga päev ei käinud, trennis ka mitte. Nii et passiivne, maatüdrukute jaoks harjumatu elu? Aga ei, seda ohtu küll polnud, et tubaseks jääme. Kooliaasta algas kartulivõtuga, selge see. Aga et pidime hakkama tutvust tegema korvpalliga ja selleks kehalise kasvatuses tundidesse käima spordikooli võimlase kultuurimaja taha Aasa tn 1, kokku edasi-tagasi ligi poolteist kilomeetrit, oli küll ootamatu. Osa rahulikumaid sise-alasid nagu riistvõimlemine(!) tegi jõuline **Eha Teppo** meiega kooli aulas ära, aga ikkagi, kiiruga edasi-tagasi läbi alevi lidumist oli kõvasti.

Võimla riietusruumis valitses massiivne, lausa jalustrabav highhais. Kui ka ehk võimalus oli, jäi pesemine siiski juba ajapuuduse tõttu ära. Jooksime aga jälle tagasi teistesse tundidesse, tee peal külmetasime ka mõnikord. Internaadis elades oli juba harjumuseks saanud, et üle õue kooli lippasime ilma üleriideteta. Vaevalt me siis võimlasegi minnes end päriselt riide panema hakkasime. Pealegi oli näiteks vatiiniga talvepalit päris „tubli tükk“ taga vedada. Kergetid jopesid jms „sportlik-elegantseid“ rõivaid kanti sel ajal veel vähe. Riideid, s.h pesu, oligi üldse suht vähe ja sellepärast oli nädalavahetusel kodus käies üks vältimatu töö nende (käsitsi) pesemine.

Kaugemalt inimesed käisid kodus üle nädala, eks neil pidi siis ka suurem riidevaru kaasas olema.

Valdava osa internaadi asukatest moodustasid keskkooli-ealised, aga oli ka väiksemaid ja sealjuures üsna õnnetukesti lapsi. Alaealised olime tegelikult ju veel meiegi, aga sellele vaatamata oma vastutusel. Vanemad meie tegemistest suurt ei teadnud, neile helistadagi ei saanud. Kasvatajate toas oli küll telefon ja alevi postkontori juures Tallinna mnt 17 samuti („automaat“), aga maal kodus sugugi mitte. Vanemaid võis kätte saada nende töö juurest või kellegi kaudu kuhugi telefoni juurde kutsuda. Klassipäeviku lisas oli tol ajal peensusteni kirjas kõik iga õpilase ema-isa kohta, aga „pedagoogilise personaliga“ kohtuda nad üldse ei pruukinud, eriti kaugemalt inimesed. Ometi kirjutas klassijuhataja **Luule Tuuksam** kooli lõpus mu iseloomustusse vanemate kohta kiitva hinnangu!?

Kasvatajate igapäevane töö oli meid kõigepealt üles ajada, et sööma ja kooli jõuaksime. Äratuskell plärises halastamatult üle terve maja, nii et ukсед-aknad vappusid. Selle peale oli meil pimedal ajal esimene asi laetuli põlema panna, siis võis edasi magada. Mõni nõrguke seda ei suutnud (edasi magada), aga oli ka vastupidine näide: toakaaslane **Ülle Malberg** oskas voodist välja hüpata ja lülitit klõpsata üldse ilma üles ärkamata. Sellepärast see igahommikune toiming tema peale jäigi.

Kui minu pinginaaber **Liia Linamägi** ja koos temaga **Viivi Suursild** endale alevi toa olid üürinud (tollase apteegi peal Tallinna mnt 15 pr **Zinaida Värniku** juures), lahkusin minagi varsti internaadist. Sain korterisse isa ristiema, sugulase **Elly Kruusimägi** juurde Viljandi mnt 110. Tema elas seal üürilisena **Hilda Laidna** majas. „Intrist“ lahkunud, pidasime ikkagi seda oma teiseks koduks Raplas ja elu keskpunktiks. Lõpueksamite ajal lausa elasime seal jälle. Polnud tähtis, kas kellegi juures või niisama. Kõik nooremad olid ju suvevaheajale läinud ja terve maja meie päralt. Valged ööd ja päevad sulasid kokku üheks suureks tuupimiseks, pabistamiseks ja nutmiseks-naermiseks. Keemia oli meie jaoks suht „tundmatu valdkond“, sellepärast olime kõik enam-vähem kindlad, et eksamit ära ei tee. Kui siis mitmed kobina peale koguni „viie“ said, ajas see tõesti naerma.

Alevis elades tuli apteegi-tüdrukutel kempus käia õues ja vett said nad ühiskraanist all maja külmas eeskojas. Mul oli küll elamine tädi hoolitsuse toel mugavam, aga alevist lahutas mind nüüd kolm kilomeetrit, nii et pidin hakkama sõitma nn jaama bussiga. Sõidu hind oli 5 kopikat ja peatus ka just „mägede taga“ ei asunud, nii et sellega sain hakkama. Pileteid müüs konduktor, rebides neid rullist, mida kandis rinnal. Vööl oli tal suur „tengelpung“. Tema töö oli kohati väga raske, aga siiski vist kergem kui maaliinidel, kus igale sõitjale tuli vormistada täpne „dokument“ e täitesulepeaga kirjutada pileti-blanketile reisi algus- ja lõpp-punkt, kuupäev ning kasseeritud rahasumma. Selleks pidi konduktor sõidu ajal ringi liikuma ja „kirjatööd“ tegema jalul olles. Mõni oli väga karm, aga trullakas naerulohkudega **Urve**, kui ta PAZ-bussi tagaosas kõige täiega otse muheleva „külafilosoofi“ sülle potsatas, naeris ise ka. Jaamabussi ring oli sel ajal enam-vähem sama mis täna, ainult et üle jõe tal asja polnud, sest bussijaam asus Mahlamäel Välja tn10 maja ees, kus praegu on parkla. Mahlamäe kortermajade ehituse algust ma ei mäleta, küll aga selle elamurajooni laienemist ja täienemist. Seesama maja nr 10 valmis vist 1970.a paiku.

Olen kuulnud jutte, kuidas seal Välja tn ääres vanal heal ajal, väidetavalt juba alates 1922.a, laatu, väljanäitusi ja hiljem ka turgu peeti ning õhtuti müügiputkades peitust mängiti. Aga põnevust ja „peitusemänge“ jätkus veel hilisemassegi aega.

Võibolla on see minu soov-mälestus, aga arvan tõesti, et bussijaama logu hoone, mis koosnes tillukesest piletimüügi (dispetšeri?) ruumist ja „ootesaalist“, oli ööpäev läbi avatud. Koguni valgustatud, laes põles hädapärane pirnike, mis vähemalt võimaldas sõiduplaanidega tutvuda. Seal oli isegi ahi, millest suurem osa jäi n.ö personali poolele. Mingi personal ikka pidi olema; vähemalt kuuekümnendatest nagu mäletan piletimüüki luugi kaudu. On andmeid, et algusaegadel oli bussijaamas ka einelaud.

Ootepaviljonile omaselt oli sel puitehitisel palju aknaid, mis imekombel terved püsisid, võibolla tänu miilitsameeste valvsusele. Need pidid arvestama, et kõik endast vähegi lugu pidavad meessoost bussireisijad tegid ooteaega parajaks kõrval (Välja tn 12) asuvas „Jõujaamas“ e kohalikus õllesaaalis. See oli küll vist koht, kuhu

ükski naine oma jalga ei tõstnud. Küll aga olid õllemüüjad-teenindajad naised, kuulu järgi väga jõulised ja värvikad emandad: **Mangus, Kaerlep** jt. Ega nad muidu seal „loomaaias“ hakkama poleks saanudki. Ning oli „siililegi selge“, et „Jõujaama“ õhtuse sulgemise järel võis bussijaama piirkonnas esineda elavamat liikumist.

Ühel laupäeval varakevadelisel ööl oli aga endal seal juhtum, mis kunagi ei unune. Olime tüdrukutega Tammemäe kandis klassiõde sünnipäevapeol, kus teiste seas „külalisesinejatena“ oli poisse Türilt. Kesköö paiku otsustasime osa rahvaga bussijaama vaatama minna, mis kell hommikul Türi-Paide poole sõita saab. Olime just kohale jõudnud, kui „objektile“ saabus kollane miilitsaauto, kust väljus bravuurne ja valjuhäälnne **korrakaitsja K**, kogultki üsna volüümikas ning lausa pakatamas tähtsusest ja ametiuhkusest. Meie, kuigi vast kergete „lõhnadega“, polnud ei purjus ega agressiivsed, küll aga arvatavasti vastasime ninakalt, kui pidime võimu esindajale aru andma, mis me siin teeme ja kes me sellised oleme.

Korrakaitsja kisa peale hakkasime tagasi peopaika minema, temal aga tuli vist mõte see „patupesa“ avastada. Või miks muidu võttis ta äkki autoga kohalt ja meile järele kihutas. Olime just Tallinna maantee ületanud. Hirmuga jooksime nüüd, kes kuhu sai. Põikasime aedadesse, peitsime end majade varju, ekslesime puukuuride-keldrite vahel ja takerdusime marjapõõsastesse. Miilits tiirutas järelejätmatult meie ümber tänavatel, ikka edasi ja tagasi, oma tund aega kindlasti. Püüdsime Tammemäe poole liikuda, aga oli ju oht autotulede valgusvihku sattuda. Sel juhul oli edasine teada: viiakse jaoskonda, tehakse protokoll ja koolis saame karistada. Muidugi ka vanematelt kõvasti pragada: pidid sa sinna minema, miks sa nädalavahetusel inimese moodi kodus ei või olla... Lõpuks aga siiski „pääsesime eluga“. Kas tuli uus, tõeline väljakutse või tüdis mees lihtsalt ära. Tema karjäär miilitsas jäi vist lühikeseks, igatahes lahkus ta meie hulgast väga noorena, võibolla raiskas oma energia liiga kiiresti ära.

Tundub, et jaama juures oli tõesti oluline „Treffpunkt“ juba mainitud ORSi pood,

kus minu meelest oli lausa kaks müüjat ametis. Pood asus väikses majakeses otse meie Viljandi mnt 110 vastas üle tee. Seda hoonet enam ei ole, küll aga kõrgub läheduses (Jaama tn 3) punastest tellistest imposantne nn **Veinbergi & Co** veski e nõuka-aegne Keila Teraviljasaaduste Kombinaadi Rapla tsehh. Veski hoone(d) praegu vist kasutusel ei ole. Vähemalt ei paista seal mingit nähtavat tegevust. Jaama juures tegutsesid sel „minu ajal“ ajal veel metalli-ettevõtte „Vasar“ ja piimakombinaat. Raudteegi andis päris paljudele inimestele tööd.

Tädi Elly kauaaegse raplakana ja üsna sõnaka naisena oleks võinud mulle teab mis kõike huvitavat rääkida, kui vaid oleksin taibanud küsida. Aga ümberkaudsetest jaama kandi inimestest rääkis ta küll üht-teist, kasvõi omaenda eluseikadega seonduvalt. Või kes on kelle sugulane ja kus töötab. Jaama juures elas oma perega **Elmar Metsaleht** (tädi kõnepruugis kõlas see kiiresti öelduna „metsale-elmar“), kellest mõne aja pärast sai üks Rapla nõutumaid meesterahvaid, eriti just nooremate naiste hulgas, kuigi ise oli sündinud Esimese maailmasõja ajal. Põhjus oli lihtne: ta müüs ajalehti jm „väljaspool statsionaari“.

Muidu sai nn perioodilisi väljaandeid Raplas osta minu teada ainult ühest kohast e ajaleheputkast Tallinna mnt-Hariduse tn nurgal. Suurtes tiraažides välja antavad päevalehed „Noorte Hääl“ ja „Rahva Hääl“, samuti kohalik „Ühistöö“, erilist elevust ei tekitanud, aga reedeti moodustus järjekord „Sirbi ja Vasara“ saamiseks ning muidugi tormati kohale „Nooruse“ ja „Nõukogude Naise“ peale.

Populaarsed olid mitmed teisedki väljaanded. Kas üle-Eestilist lemmikut e Tartu „Edasit“ ka üldse Raplasse müüki jõudis, ei oska öelda. Aga rahvas huvitus ka „Õhtulehest“, kus oli palju kuulutusi, ja eriti veel „Reklaamileht“, mis avaldas toiduretsepte ja koguni tutvumiskuulutusi. Nii et lugemist kui palju.

Elmar Metsalehel oli luba müüa ajalehti-ajakirju haiglas. Vähe sellest, „mingi valemiga“ korraldati nii, et talle avanesid isegi sünnitusosakonna ukсед! Muidu oli see osakond nõuka-ajal ju kinnine nagu kindlus, viimseni steriilne. Nakkusohu vältimine ennekõike - ja ei mingeid värisevate kätega noori isasid ega muid külalisi.

Mikroob ei tohtinud sisse pääseda, aga näe, lehemüüjale tehti erand. Ta oli seal tõesti oodatud ja ise sellest üsna evelil, aina muheles ja näis oma eelisseisundit nautivat. Naeris kõhinal...„Äri ajada“ ta oskas, sokutas naistele muu kõrval ka igasugust propagandat: näe, see on hea lugeda. Välimuselt pigem silmapaistmatu, äratas ta siiski tähelepanu oma vana hea kaheksakandilise mütsiga, mida muidu vaevalt veel tänavapildis esines. Aasta oli siis 1983.

Olin seal osakonnas kokku kolm nädalat ja sain tema tulekust iga kord hea tuju.

Metsalehe kaubavalikus olid lisaks kirjasõnale veel nn postimaksevahendid e margiga ümbrikud ja kaardid ning temalt sai osta ka kirjababerit või lausa märkmiku. Ning mis eriti tähtis, ta pani posti ka valmis kirjutatud kirjad e kogu patsientide rõõmude ja murede „aruandluse“.

Märksa tõsisemalt võis võtta üht teist markantset tegelast, nimelt **Ermi Littoveri**. Tal oli oma isikupärane kunstniku-käekiri, millega kujundas palju aastaid kogu Rapla nägu. Võrratud eksliibrised...Ja ise, mida vanemaks ja pisemaks jäi, seda huvitavama näoga oli. Koloriitsed kujud olid ka rajooni sporditegelased-juhid **Oskar Uudeküll** ja **Lembit Reidla** ning peaaagronoom **Eino Mikomägi**.

Tunnike Tallinna maanteel

Rapla peatänav, mis praeguseks juba Uusküla teeotsa ringristmikuni ulatub, algab minu jaoks jätkuvalt kiriku juurest, küllap vist lapseea muljete tõttu. Aga eks seal ju tegelik „vanalinna“ piir ongi.

Mäletan üle silla paremal esimest, praeguseks lammutatud „Truuta“ (**Gertrud Nõmmiku**) maja, kus oli palju aastaid lasteraamatukogu. Kui hoone kadus, oli liigutav näha, et keegi haris ikka jätkuvalt selle juurde kuulunud aiamaad jõe kaldal. Teisel kaldal e haiglas „kinni istujale“ avanes sinna rahustav, kodu meenutav vaade.

Praegu on seal (Tallinna mnt 12a) haljasalake **Märt Tiru** mälestussambaga.

Tallinna mnt 14 e haldushoone/riigimaja asukoht on mu esimestes mälestustes

samuti haljas, s.t tühi ala. Ühelt sulailma-suusavõistluselt, mis võis olla pühendatud Nõukogude armee aastapäevale, jäi meelde seal tänava ääres seisnud viisnurgaga „pamjatnik“ tuntud-teatud tekstiga „igavene au“ jne. Sinna vist kedagi maetud polnud, igatahes lahendati haldushoone kavandamisel mälestamise probleem üsna sujuvalt, nimelt „teisaldamisega“. 1970 sai nn Kiriku park lihtsa kivi kirjaga „Kedagi pole unustatud, midagi ei unustata“. Oma neutraalsuses nii hea tekst, et lausa universaalne?

1971.a suvel korraldati noorte suvepäevade lõpetamisel rongkäik selle kivi juurde. Suvepäevad iseenesest jätsid üsna ükskõikseks, aga ometi, kuna igasugused protsessioonid on mulle alati meeldinud ja kuna mul oli teatud „logistiliste valearvestuste“ tõttu seljas proua Värniku pitspluus, jäi see meelde. Ühispiit elluastujatest tehti siiski enne rongkäiku kultuurimaja taga korvpalliplatsil ära. Võibolla kardeti, et muidu peab noori kiriku taustal pildistama.

Kus sa sellega, „...päevad“ ju leeri asendamiseks välja mõeldud olidki.

Minu teada teisaldati Tallinna maanteelt e viidi ära kuhugi maakotta ka üks vanem, nn **Köslerite** maja, seda seoses Rapla rajooni uue kultuurimaja e nn Hollywoodi ehitamisega praeguse keskväljaku alal Tallinna mnt 19. Ehitus, millest sai omamoodi „sajandi projekt“, jäi toppama - ja kuigi seal alumisel korrusel juba keegi ajutiselt isegi „pesitses“ (näiteks **Tammiku** fotoateljée jt), ei jõudnud kunagi karbi-staadiumist kaugemale, kuni hoopis „õhku lasti“. Tegelikult lasti õhku sümboolsed õhupallid, aga et medias oli eelnevalt just lõhkamisest räägitud, jäid paljud seda uskuma ja põnevusega ootama. Mäletan, et selle 2002.a kevadpäeva pärastlõunal sõitsin kella kolme paiku bussiga Rapla. Alust alates hakkas paistma vägev must suitsusammas silmapiiril... Aga ei, see polnud lõhkamisest, nagu kaasreisijatega hämmastunult oletasime, vaid tuli jaama juurest. Seal tossas just sel päeval miski järelejätmatult.

Peale nimetatud „arenduse“ on Tallinna maantee vanemas osas olnud meie 21. sajandil suuremad muutused veel vana kooperatiivi poe asendamine uuega (nr 16)

ja büroohoone (nr 22) ehitamine. On püstitatud ka kaks uut „kaubakuuri“, Rimi ja Maxima oma - Tallinna mnt 46a ja 50a.

Enamus vanu väarikaid puumaju on õnneks säilinud ja korras hoitud, nüüdseks ka endiste või uute omanike poolt renoveeritud. Nende majade ehitajate-algsete omanike ja üldse varasema Rapla kohta olen siit-sealt kuulnud ja lugenud, aga huvi kasvades õnneks saanud ka isiklikult vestelda ühe niisuguse inimesega, kes veel sõjaeelset Raplat mäletab. Ühise „õppekäigugi“ oleme teinud. 24.märtsil 2016.a veetsime koos sisuka tunnikese Tallinna maanteel. Tegelikult muidugi ikka palju kauem. Liikusime kiriku juurest Mahlamäe poole. Järgnevalt kirjutan oma märkmete jm põhjal põgusalt, mis jutuks tuli, aga kõigepealt paar sõna sellest minu giidist endast.

Ta on mu isa onupoeg **Oskar Kalmet**, sündinud 1927.a, TPI* haridusega energeetik, kes oma elutöö tegi Kirde-Eestis ja nüüd peab koos abikaasaga pensionipõlve Kohilas. Pärast 90ndat sünnipäeva sai tal valmis 674-leheküljeline „Aruanne minu elust“.

Raplas elas Oskar aastatel 1935-1946. Ta käis siin koolis ja oli kostil „**Lintsmannide**“ e oma tädi **Anna Lintsalu** ja tädimehe **Otto (Ott) Lintsalu** juures nende enda ehitatud majas Tallinna mnt 42. See on kohas, kus Tammemäe tänav Tallinna maanteelt alla keerab. Praegu on rekonstrueeritud majas raamatupood, hambaarst jm, keldris „**Angela** väekoda“. Oskari päris kodu oli Hageri vallas Rabiveres, kus küll ka kooli peeti, kuid Raplast lootsid vanemad paremat. Teine põhjus Raplas õppimiseks-elamiseks oli see, et tädil ja ta mehel endal lapsi polnud. Nad võtsid Oskari ja hiljem veel ta õegi hea meelega kooliajaks enda juurde.

Kui Sina, Oskar, 8-aastasena „isaga koolimajja jõudsid“, kas siis oli Tallinna maantee juba valmis?

Ei mäleta, et minu silme all oleks uusi maju kerkinud, kõik olid justkui enam-vähem juba olemas. Võibolla sisetöid tehti mõnes. Lintsmanni majas elati juba mitu aastat

sees. II korrusel olid omainimesed korteris - Oti ema, vend ja õde, aga majas olid ka üürilised. Nendega probleeme polnud, saadi hakkama. Käsü-korras-üürnikud pandi sisse Talvesõja ajal. Need olid Nõukogude lendurid, kelle „töökoht“ oli Kuusiku baas. Sealt käidi Soomet pommitamas. Saksa ajal selgus, et üks kohalik üüriline oli 1941.a olnud hävituspataljonis.

Kuidas alevi elu-olu maapoisile tundus?

Elekter, see oli imeasi. „Tattnina“-lambiga võrreldes tundus 30-vatise pirni valgus väga hele. See oli alalisvool, mis hiljem asendati vahelduvvooluga. Raplas oli elektritootja ja -müüja **Pukspuu**.

Veevärki majas ei olnud, õues oli pumbakaev.

Söök oli justkui mitmekülgsem kui kodus. Seal, kui oli suur töökoormus, söödi ajapuuduse tõttu sama toitu mitu korda, soojendati. Tädi peres oli natuke peenem olemine. Aga mingit kohvijoomist vms ei mäleta, ikka tee oli. Piima andis oma lehm, aga seda võis osta ka turult Uusküla meeste käest. Neljapäev oli Raplas turupäev, siis oli terve ilm põrsakisa täis. Leiba toodi pagari juurest, liha sageli Rabiverest. Tädi Anna oskas lihavorstigi teha. Vene lenduritel jooksis vorstitegu nähes suu vett, tellisid perenaist, et see teeks neilegi: „Takije že kulturnõje kak sebee“. Vähe sellest, Annal oli isegi jäätisemasin. Mingil ajal pidas ta Kösleri juures poodi, aga oli ka Otil tuletõrjemajas abiks.

Mis mees Lintsmanni Ott oli?

Ott oli suur rahvamees. Oma elutöö tegi ta Rapla tuletõrjes, oli mingi aja ka selle esimees. Eesti ajal sai ta tuletõrje hõberisti ja kuldmedali, Vene ajal mitmeid aukirju. Kui 50ndate algul punavõimud ta oma majast välja tõstsid (sellest olevat isegi Ameerika Hääles räägitud), pidi ometi eluga toime tulema. 1968 intervjueris „Ühistöö“ teda kui austatud veterani. Samal aastal saadeti ta vanast tuletõrjemajast viimsele teekonnale. Tädi elas pärast teda veel kaua.

Algusaegadel oli Otil „pritsumajas“ prii korter, küte ja valgustus, sest ta oli

varahoidja, pidas korras kogu varustust. Tema peal oli ka õllemüük, see oli tuletõrje omatulu saamiseks. Õlle tõi ta varustaja juurest kohale oma hobuse ja plaanvankriga. Ott tegi vedusid ka teistele, oli nõutud mees. Hiljem peeti tuletõrjes õllepoe asemel restorani, seda kutsuti **Kulli** kõrtsiks.

Kuidas tol ajal alevis loomapidamine käis?

Ott karjatas oma hobust taga Tammemäe pool ja tall oli maja hoovis, lehmaga sama katuse all. Ka hein ja küttepuud olid õues varju all. Suurem osa loomatoitu saadi oma maa pealt, mida oli kenake hulk: üks tükk maja taga Tammemäe tänava ääres ja teine surnuaia juures.

Lehm käis ühises karjas. See tähendas, et hommikul tuli ta ajada läbi alevi kiriku juurde kogunemiskohta, kus ootas palgatud karjus. See võttis siis loomad ja viis nad alevi karjamaale, aga iga kord pidi tal abiks olema keegi lehmapidajatest. Neid oli palju, isegi koolijuhatajal oli lehm.

Kas Tallinna maantee oli 30ndatel juba sillutatud?

Kivitee oli - ja pool-muldne kõnnitee kiriku poolt tulles paremat kätt. Enamasti olid elumajade ees piirdeaiad ja oli ka planke. Isegi postimaja ees oli alguses lippidest aed. Jaasil olid etikud. Tänavaa ääres olid ühel pool elektri- ja teisel pool telefonipostid. Majadel olid plekist numbrid, aga neid teati omaniku nime järgi. Kivisillutis, see jäi hiljem vist asfaldi alla. 50ndatel, siis läks ju päris põrgu lahti selle Vene värgiga. Kui see küla tehti ja...Tallinna maantee tõsteti palju kõrgemaks, et sõjavägi saaks paremini sõita. Palju oli öösiti voorimist.

Mida Sa kirikust mäletad?

Kõigepealt meenub Vabaduspäev Saksa ajal 1942.a. Muidu oli olnud külm talv, aga siis päike säras ja sulavesi voolas alla jõe poole. Seisime kiriku lõunaküljel, mütsid peos. Peeti kõnesid ja lauldi, aga vabadussammast enam ei olnud, selle olid punased 1940 lammutanud. Rahvale jagati väikesi fotosid sambast.

Pärast sõda andis kirikuõpetaja Evald Saag meile koolis ladina keelt. Õpetas selgeks

Meie Isa palve ladina keeles. See meeldis palju rohkem kui eestikeelne ja jäi eluks ajaks meelde.

Kas mäletad Niimanni talurahvakuplust?

Justkui tuleb meelde, et põllutöomasinaid oli siin **Starki** maja juures Viljandi maantee nurgal välja pandud.

Kusagil tagapool oli kellegi „pakktuba“, kus leiba-saia küpsetati. Seda enam ei ole.

Kas Sul rahvamajja ka asja oli?

Eks ikka oli. Ja seal elasin läbi suure vapustuse, mis tagantjärele isegi koomiline tundub. Kinoseansi ajal kukkus aparaadi statiiv kogemata ümber, kas takerdus mehaanik juhtmetesse või mis seal oli. Rahvast haaras meeletu paanika, sest alles äsja oli olnud kohutav õnnetus, nn Kilingi-Nõmme plahvatus, kus palju lapsi kinoseansil surma või viga sai. Mind kanti tagant koos üldise vooluga välja, aga millisest uksest, seda enam üles leida ei oska.

Raplas käisid laplased oma põhjapõtradega, see oli väga huvitav. Suviti olin enamasti kodus Tammeotsal, sellepärast laulupidusid ei mäleta.

1944.a sügisel esines siin korpusemeeste „**Saviaugu** orkester“. See oli väga hea, täiesti läänelik kontsert. Olin juba siis suur muusikasõber ja oskan seda öelda.

Kas laatasid mäletad?

Jah, siis oli Tallinna maantee paksult rahvast täis. Jaasi juures oli viinamonopol, seal lõi üks kolge teisele pudeliga pähe, nii et veri väljas. Kohe oli politseinik kumminuiaga platsis. Pärast kommenteeriti: „**Kippus** kippus kallale!“ Kippus oli millalgi ühe politseiniku nimi, sellest niisugune ütlemine sekkumise korral.

Olid nn väljanäitused e kohalikud põllumajandusnäitused laadaplatsil Välja tn ääres. Seal oli alati ka loomi. Samal ajal peenemad asjad, käsitööd jm olid välja pandud rahvamajas.

Kas oskad öelda, miks on rahvamaja teise hoone külge ehitatud?

Haridusselts, kes rahvamaja ehituse algatas, oli algul selles vanas madalamas parempoolses osas. See oli juba enne koos postiga olemas, eks sellepärast läiski kõik kokku. Praeguse **Rütmanni** galerii välisuks oli kunagi poe sissekäik. Seal ajasid äri õed Köslerid. Kutsuti „Anude pood“, neil oli see ka oma majas. Õdesid oli kolm, neist **Anu** kõige hakkajam. Tädi ja Anu ja saapakaupluse pidaja **Elisabeth Raudsepp** olid sõbrannad.

„Betty“ saapakauplus oli rahvamaja vastas Veinbergi majas, aga kus õieti?

Sissekäik oli keskmisest uksest. Samas majas oli veel ärisid, näiteks kellassepp **Keigla** oma.

Mida tead veel Jaasi majast?

Tegelikult Johan Jaas müüs maja veel ehitusjärgus maha, aga nimi jäi tema järgi. Jaasi juures oli, jah, riigi viinamonopol, lõunapoolses otsas. Enne sõda mujal üldse seda kangemat ei müüdnud. Pühapäeviti ja pühade ajal oli pood kinni. Pudeleid nimetati „riigivanem“ ja „asunik“.

Saksa ajal oli samuti viinamüük normeeritud. Talongi alusel sai osta lahjat nn **Mäe** silmavett, mis oli kõigest 28 kraadi. Seda müüdi ühisuse poes. Viinatalongid eraldati isikutele alates 16. eluaastast, nii et mul oli ka see au.

Kas Rütmanni peret tundsid - ja Jõulusid?

Heiki oli minust paar aastat noorem, teda ma mäletan hästi. Aga ka ülejäänud peret teadsin. Oma majas nad ise ei elanudki, vaid ametikorteris tarbijate kooperatiivis, kus Jaan Rütman oli esimees, majas olid üürilised. Rütmannid küüditati 1941.a, Jaan Rütman suri Siberis. Naine ja lapsed jõudsid eluga Eestisse tagasi.

Mihkel Jõulul oli maja juures töökoda, kus tehti lukksepa- ja keevitustöid. Tal olid lapsed Harald, Josua, Galina ja **Kaleph**. Viimasega olime koolis neli aastat ühes klassiruumis, aga mitte ühes klassis. Meil olid liitklassid. Hiljem käisin aastaid aukülalisena nende klassi kokkutulekul.

Kas koolikaaslastega on veel kohtumisi olnud?

Minuealisi väga vähe järele jäänud. Viimati rääkisime **Laine Aasamäega** ja mu hea klassivenna **Heino Raadiku** õe **Vaikega**.

Raadikute elamine Tallinna maanteel oli nagu väike talu, hoovil kõrge aed ümber. Nad pidasid kõvasti loomi ja kodulinde, ema käis ka alevis teistel passijaks. Isa oli tuletõrjes. Heino Raadiku viis saatus Austraaliasse, temaga pole ma enam kohtunud.

Kes olid teie Tallinna mnt lähemad naabrid?

Vastas üle tee oli Tallinna maantee-Välja tänava nurgal **Valdese** maja, kuulu järgi üks Rapla vanemaid. Selle juures tegutses Eesti ajal **Altpere** riidevärvimistöökoda. Koos Altpere pojaga lõpetasime TPI.

Teisel pool üle Tammemäe tänava elas **Liivandi**. Tema poeg ajas takso-äri.

Meile lähim oli Raudsepa Betty maja, praeguse numeratsiooni järgi Tallinna mnt 40. Bettyl oli kaks poega. Seal õues, otse meie plangu taga kuuris, tegutses lihunik. Teda abistas **Suur-Mariks** kutsutud hiiglakasvu elukaaslane, kes oli väga jõuline ja leidlik naine. Poeg oli tal küllaltki tuntud poksija. Lahkarvamuste korral võis Mari lihniku üles tõsta ja teda naljaviluks sakutada. Neil oli tige oinas, kelle sarved olid üle kullatud! See kippus, kui lahti sai, tänavale möödujaid puskima.

Kas kooli läksid kusagilt otse või kenasti mööda Tallinna maanteed?

Ikka mööda tänavat, aga kui veel väiksem olin, talvel pakasega ühe jutiga ei läinudki. Käisin vahepeal poodides nina soojendamas.

Koolimajas **Raagi-mamma** tegi teed, ta mees küttis katelt. Teejoomise ruum oli all keldris. Leib pidi endal kaasas olema.

Päris alguses küsisin **Pärna** karnis, „mis see 5-sendine sai maksab“.

Kas peale tunde ka alevi peal käisite?

Meil oli komme õhtuti jalutada, kirikuni välja ja tagasi. See käis nii, et läksid välja ja siis liitus sinuga veel keegi ja siis veel, näiteks vastutulija lõi kampa. Läksime

sellega päris hoogu. Tüdrukutel olid oma eraldi jalutuskambad.

Talviti tegi onu Ott Tammemäe tänava äärde lastele liuvälja ja karusselli. See pakkus muidugi meile kõigile palju lõbu. Minule meeldis ka väga Tammemäel uidata.

1938.a pandi nurgakivi Harjumaa gümnaasiumi hoonele. Seal ehitusel käisime õhtuti taskulampidega luuremänge mängimas.

Kas Sul on meeles ka mõni eriline kuju?

Pukspuu sõitis alati mootorrattaga ja tal oli selle juures veel pikk piip suus. Sellest piibust ta ei loobunud vist kunagi.

Viljandi maanteel elas vana **Adrat**, sõnakas mees. Tema ütles ikka, kui midagi kinnitada tahtis, „asi vosem!“.

Kui 1940ndal aastal suvevaheajalt tulid, kas oli mingeid väliseid muutusi näha?

Ma ise olin muutunud! Kevadel olin olnud veel nn progümnaasiumis, kus kandsime vastavat vormi ja mütsi. Meil oli seal ka kaugemalt lapsi, kellel oli edaspidi plaanis gümnaasiumi astuda. Harjumaa gümnaasium oli ju tulemas. 6-klassilist algkooli seevastu Raplas polnudki, lähim asus Alus. Uued võimud aga ühtlustasid kõik ära. Nüüd olin lihtsalt algkooli 6.klassi õpilane.

Saksa ajal endine süsteem gümnaasiumi I ja II astme loomisega enam-vähem taastati. Aga lõpetasin hoopis Rapla Keskkooli.

Kuidas siis sõja ajal koolielu käis?

1941/42 õppeaasta algas 42. aasta 2. jaanuaril!

1944.a, kui mind loeti juba pooleldi sõjaväekohuslaseks, pidin redusse minema. Olin Tallinnas sugulase pool. Tema pidas autotöökoda, kus remonditi ka Saksa sõjaväe masinaid ja ta sai mind sinna tööle vormistada. Nii sain päästva paberi. Aga kohe algas uus mure: sugulane koos perega valmistus kiiruga Eestist lahkuma ja kutsus mindki kaasa. Kohe tungivalt soovitas.

Läksin koju, Kohila raudteejaamast Tammeotsale astudes nägin raba peal

mahajäetud täkkidega püsse. Vanemad tegelesid parasjagu väekargajate riietamisega, otsisid neile tsiviilriideid.

Kooli jõudsin jõuludeks.

1945.a kevadel kukkus Tammemäe kandis ühte hoovi Vene hävitaja. Seal olid tükid laiali.

Üks uue elu märk oli seegi, et koolimaja tornis säras nüüd punane viisnurk ja paistis iga õhtu minu aknasse.

Kas oled kursis Rapla praeguse eluga?

Jõudumööda ikka.

Aitäh Sulle!

Lõpetuseks mõned selgitused

ORS : lühend venekeelsest raudteevalitsuse töötajate varustamise osakonna nimetusest („Otdel...Snabženija“)

„*Sannepiidjaam*: Sanitaar-epidemioloogia Jaam : tänase Tervisekaitseameti eelkäija, tugevasti „kallutatud“, s.t tegeles eelkõige nakkushaiguste tõrjumisega e epideemiate ennetamisega. Võibolla oli ka põhjust.

ELKNÜ: Eestimaa Leninlik Kommunistlik Noorsooühing

ERKI: Eesti Riiklik Kunstiinstituut

VTK: „Valmis Tööks ja Kaitseks“ - teatud kehakultuuri-normatiivide kogum

TPI: Tallinna Polütehniline Instituut, praeguse Tehnikaülikooli eelkäija.

Raplas 1. detsembril 2018. a